

ABBASİLERDE MİZAH

Yusuf Doğan

Sivas: Cumhuriyet Üniversitesi Yayınları, 2012, 302 sayfa.

ISBN: 978-6054561-14-8

Şahin Şimşek*

Asırlar boyunca insanoğlunu ortak bir paydada buluşturmayı başaran mizah, zaman ve mekân unsurlarının farklılığına rağmen çeşitli sunum biçimleriyle her zaman toplumları eğlendiren ve onların kültürel varoluşlarını anlamlı kılan dikkate değer bir olgu olmuştur. Dolayısıyla mizah insan ve insanla ilgili her türlü yapı için son derece faydalı bir unsurdur. Mizahî ürünlerin büyük çoğunluğu üretildikleri toplumun sosyal, kültürel ve ekonomik koşullarının, gelenek ve göreneklerinin, değer yargılarının olumsuz ve uyumsuz yanlarını güldürerek yansıtır. Böylece mizahî eserler bir topluma kendi sorunlarını düşündürür, onu biçimlendirir ve rahatlatır. Mizah, insanla dolayısıyla hayatla olan sıkı ilişkisinden dolayı, insanla ilgili bütün bilim dallarının inceleme konusu olmuştur. Eski çağlardan beri filozofların dikkatini çekmişse de mizahla ilgili bilimsel akademik çalışmalar 20. yüzyılın ikinci yarısından itibaren yoğunluk kazanmıştır. Batı ülkelerinde başlayan yoğun ilgiden sonra, ülkemizde de mizahla ilgili çok sayıda akademik çalışma ortaya çıkmıştır. Türkiye’de yapılan bu çalışmalarda genellikle Osmanlı ve Cumhuriyet dönemindeki mizah konu edinmiştir. Ancak aynı medeniyet havzalarına mensup olmaları hasebiyle Selçuklu ve Osmanlı mizahını da etkileyen Arap mizahı ile ilgili yapılan çalışmaların oldukça az olduğu görülmektedir. Bu bağlamda, Arap-İslam medeniyetinin önemli bir döneminin mizah anlayışını ele alan böyle bir eserin yayımlanmış olması son derece önem arz etmektedir.

Abbâsîlerde Mizah adlı eser, Prof. Dr. Yusuf Doğan’ın 2003 yılında tamamlamış olduğu “İkinci Abbâsî Dönemi’nde Mizah” başlıklı doktora çalışmasının kitaplaştırılmış halidir. Kitap, İkinci Abbâsî Dönemi nesrindeki mizah anlayışını yansıtabilmek amacıyla hazırlanmıştır. Yazarın, ilgili dönemdeki mizahî verileri derlemek için kullandığı kaynaklar ise başta müstakil mizah eserleri olmak üzere Nevâdir, Risâle, Mecâlis, Emâlî ve ansiklopedi tarzındaki edebî eserlerden oluşmaktadır.

Kitap, bir giriş ve üç bölümden oluşmaktadır. Girişte mizahın önemi, konunun kapsamı, konu ile ilgili çalışmalar; dönemin siyasî, sosyal, kültürel ve edebî yapısı ele alınmıştır. Yazar bu kapsamda, modern dönemde artık her şeyin insan merkezli düşünüldüğünü; insanın yeteneklerinin, psikolojisinin ve ilgisinin inceden inceye düşünülerek keşfedilmeye çalışıldığını, bu nedenle de insanın dikkatini her zaman çeken mizaha olan ilginin de arttığını ifade etmiştir. Yazar, Arap mizahı ile ilgili bazı çalışmaların bulunduğunu ancak 232/847-334/945 arasındaki yılları kapsayan İkinci Abbâsî Dönemi

Article Types / Makale Türü: Book Review/Kitap Değerlendirmesi

Received / Makale Geliş Tarihi:01.03.2020 Accepted / Kabul Tarihi: 15.03.2020

DOI: <https://doi.org/sarkiat.722156>

*Batman Üniversitesi İslami İlimler Fakültesi, Temel İslam Bilimleri Bölümü, Arap Dili ve Belagati Anabilim Dalı, sahinsimsek21@gmail.com

ORCID ID: <https://orcid.org/0000-0003-4433-0004>

ile ilgili herhangi müstakil bir çalışmanın bulunmadığını, ayrıca bu dönem mizahının İslâm toplumlarını terim, malzeme ve anlayış yönüyle etkilediğini dile getirerek (s. 2) konunun önemini ve konuyu seçme nedenini belirtmiştir. Yazar yine bu bağlamda, Abbâsî nesrinin yeni medeniyetin gölgesinde gelişmeye başladığını ve şiirin geldiği sınırı aştığını, dolayısıyla da Abbâsî medeniyetinin ve düşüncesinin izlerini şiirdekenden daha fazla yansıttığını dile getirerek çalışmasını, adı geçen dönemin nesrindeki mizah ile sınırlandırmasının nedenini dile getirmiştir (s. 3, 24).

Yazarın konuyu bu şekilde sınırlandırmasının problemlili olduğu kanaatindeyiz. Öncelikle yazar, her ne kadar çalışmasını İkinci Abbâsî Dönemi ile sınırlandırdığını söylese de ele aldığı mizahın önemli bir kısmının önceki dönemlere ait olduğu veya önceki dönemin mizah anlayışını yansıttığı görülmektedir. Yazarın kendisinin de ifade ettiği gibi (s. 3) bir dönemin mizahı, kısmen sonraki dönemde yazılan eserlerde yer almıştır. Bu bağlamda yazarın en çok alıntı yaptığı ve görüşlerine en çok başvurduğu mizah ustası ve edebiyatçı Câhız'ın (ö. 255/869) hayatının bir kısmının Birinci Abbâsî Dönemi'nde geçmesinin yanı sıra, naklettiği mizahî verilerin önemli bir kısmının da yine önceki dönemlere ait olduğu görülmektedir. Ayrıca konunun bu şekilde sınırlandırılmış olması verilerin analiz edilmesini zorlaştırmıştır. Zira şahıs, eser veya konu sınırlandırılması olmaksızın bir dönemin tamamının ele alınması ancak verilerin derlenmesine imkân sağlayabilmektedir. Söz konusu dönemdeki mizahî verilerin farklı kitaplarda dağınık bir şekilde bulunması da çalışmayı daha da zorlaştırıp, analiz imkânını azaltan başka bir husustur. Oysa konunun İkinci Abbâsî Dönemi ile sınırlandırılması yerine, ilgili dönemin mizahını yansıtacak belli bir şahıs, eser veya konu ile sınırlandırılırdı, söz konusu dönemin mizah anlayışı daha iyi analiz edilebilir ve daha net ortaya konulabilirdi. Bu olumsuzluklara rağmen yine de dönemle ilgili ilk çalışma olması hasebiyle, sonraki çalışmalara zemin oluşturması ve yeni ufuklar açması göz önünde bulundurularak bu durum normal karşılanmalıdır.

Eserin birinci bölümünde, çalışmanın alt yapısını oluşturmak amacıyla mizahın kaynağı, özellikleri, gayesi, felsefesi ve Arap mizahına kadar olan tarihî seyri incelenmiştir. Yazar bu bağlamda, mizahın yaratılıştan gelen bir özellik ve insan için temel bir ihtiyaç olduğunu ifade etmiş, özgürlükle sıkı ilişkisi sebebiyle mizahın, siyasi şartların elverişsizliği durumunda gerilediğini söylemiştir (s. 29). Mizahın gayesini, güldürmek, düşündürmek, yanlışları düzeltmek, eğitmek ve ruhsal zevk tattırmak şeklinde açıklayan yazar, mizahın sebeplerini ise cezadan kurtulmak, maddi çıkar sağlamak, mizahî yeteneği sergileme arzusu ve fiziksel ve ruhsal çarpıklığa dikkat çekmek şeklinde açıklamıştır (s. 32-35). Mizahın felsefesi bağlamında, *üstünlük*, *uyumsuzluk* ve *hareket*, *karakter*, *durum* ve *söz komiği* şeklinde üç temel kuramın ileri sürüldüğünü ancak mizah ile ilgili kuramların bunlarla sınırlı olmadığını dile getiren yazar, bu kuramlar arasında filozoflar tarafından en isabetli görülen kuramın *üstünlük kuramı* olduğunu söylemiştir (s. 38, 41).

Mizahın tarihi seyri bağlamında yazar, mizahın insan fitratında var olduğunu, dolayısıyla onun varlığının insanlık tarihi kadar eski olduğunu ancak onun ortaya çıkışının her yerde aynı olmadığını dile getirmiştir. Mizahın, M. Ö. üçüncü yüzyılda Yunanlılarda, IX. ve X. yüzyıllarda Abbâsîlerde, XVIII. ve XIX. yüzyıllarda Avrupa'da olmak üzere toplumların medenileşmesine paralel olarak en parlak dönemlerini yaşadığını ifade etmiştir (s. 47). Mizahın Batı'daki tarihi seyrini genel anlamda kısaca ele alan yazar (s. 49-51), Doğu'daki tarihi seyri çerçevesinde ise Arap, İran ve Türk edebiyatının matbaa öncesi dönemini ele almıştır. İran edebiyatının hikâye ve fıkralar yönüyle Arap edebiyatını etkilediğini, ancak İranlıların İslam'a girmeleriyle birlikte de ondan etkilendiklerini ifade etmiştir (s. 53). Yazar, Selçuklu ve Osmanlı dönemi

mizahının isim ve türler olarak Arap ve İran edebiyatı etkisi altında kaldığını ifade etmiştir (s. 54). Resmi dil ve edebiyat dilinin Farsça olması hasebiyle Selçuklular döneminde mizahî ürünlerin daha çok halk edebiyatında ortaya çıktığını, Türkçe olarak yazılmış herhangi bir mizahî eserin göze çarpmadığını söylemiştir (s. 55). Osmanlı mizahının Arap edebiyatından büyük ölçüde etkilendiğini, Özellikle Osmanlı Türkçesi'ndeki mizah terminolojisinde geçen kelimelerin tamamen Arapça kökenli olduğunu ifade eden yazar, Osmanlı kültürü içerisinde yoğun bir mizahın yaşandığını ve bu ortamlarda çok sayıda mizahçının da çıktığını dile getirmiştir (s. 56). Yazar, Osmanlı dönemi sözlü ve yazılı mizah türlerini geniş bir şekilde açıklamıştır. Ancak yazarın, Osmanlı mizahına birinci bölümde yer vermesi hem yazının uyumunu ve mantıksal bütünlüğünü zedelemiş hem de bir çelişki arz etmiştir. Zira kitabın önsözünde, çalışmanın alt yapısını oluşturmak amacıyla, birinci bölümde mizahın Arap mizahına kadarki tarihi seyrinin ele alındığını ifade etmektedir. Olması gereken de budur aslında. Ancak buna rağmen yazar birinci bölümde Osmanlı mizahına genişçe yer vermiştir. Bu bilgilerin çalışmanın alt yapısına herhangi bir katkı sağlamayacağı açıktır. Kanaatimizce Osmanlı mizahına, çalışmanın ana konusunu oluşturan üçüncü bölümün sonunda genel bir değerlendirme şeklinde yer verilseydi daha isabetli olurdu. Böylece Abbâsî mizahının Osmanlı mizahı üzerindeki etkisi daha iyi bir şekilde ortaya konulabilecekti. Zira yazarın kendisi de söz konusu etkiyi ortaya koymak amacıyla Türk mizahını detaylı bir şekilde ele aldığını (s. 3) ifade etmektedir.

İkinci bölümde de Arap mizahı, terimleri, mizah tarzları, İslâm'da mizah ve Arap mizahının tarihçesi incelenmiştir. Bu bağlamda Arapların nüktedan bir mizaca sahip oldukları, Arap mizahının temel ölçüsünün ise mübalağa olduğu ifade edilmiştir. Yazar, Arap-İslâm düşünürlerinin mizahla bağlantılı olan gülmenin teorisi ile ilgili net bir şey ortaya koyamadıklarını fakat anlaşıldığına göre bunu insanın şaşkınlığına bağladıklarını söylemiştir (s. 77). Arap edebiyatında öteden beri mizah anlamında kullanılan en yaygın terimin *fukâhe* olduğunu (s. 66) söyleyen yazar, mizah veya yakın anlamda kullanılan diğer terimlerin ise *muzah*, *du'âbe*, *la'b*, *turfe*, *nükte*, *hezl*, *nevâdir*, *mulhe*, *latîfe*, *suhriyye*, *istihza*, *tehekkum* ve *hicv* olduğunu ifade etmiş ve bu kavramları detaylı bir şekilde açıklamıştır. Yazara göre bu kadar fazla terimin kullanılması, mizahın Arapların edebiyat ve sosyal hayatlarında önemli bir rol oynadığını ortaya koymaktadır (s. 80).

Arap mizahının tarihi seyri bağlamında ise Arap mizahının temellerinin Cahiliye'den önce atılmaya başlandığı, İslâm'la birlikte gelişme sürecine girdiği ve hicrî ilk iki veya üç yüz yıl içinde zirveye ulaştığı ifade edilmiştir (s. 89). İslâm'ın mizaha nasıl baktığı meselesini de tartışan yazar, insanın onurunu, ciddiyetini yok eden ve onu hafif meşrep yapan, kin ve düşmanlığa sebep olan mizahın yasaklandığını, bunun dışındaki durumlarda da izin verildiğini dile getirmiştir (s. 97). Hz. Peygamber ve Raşid Halifeler döneminde seviyeli mizahın yaygın olduğunu ve hoş karşılandığını söylemiştir. Emevîler döneminde mizahın seviyesinin düştüğünü ve *mucûnun* yaygın hale geldiğini (s. 106) söyleyen yazar, söz konusu dönemde zenginliğin getirdiği eğlence hayatına düşkünlük, siyasî rekabet, Araplarla mevâlînin mücadelesi ve sarayın desteğini alan nüktedan ve muhanneslerin (kadınsı erkekler) yeteneklerini sergilemeleri, mizahın gelişmesi ve yayılmasında etkili olduğunu ifade etmiştir (s. 107). Yazar, Birinci Abbâsî döneminin mizahın altın çağı olduğunu dolayısıyla da İkinci Abbâsî Dönemi başta olmak üzere, günümüze kadar gelen Arap ve İslâm edebiyatlarını mizahî faktörler, mizah çeşitleri, vb. konularda etkilediğini dile getirmiştir (s. 108). Yazar, bu dönemde artan zenginlikle birlikte mizahın sarayla sınırlı kalmadığını, edebiyatçılar vb. daha geniş kitlelerde yoğun bir mizahın yaşandığını söylemiştir (s. 109-110). Bu bölümde tekrar sayılabilecek bazı açıklamaların olduğu görülmektedir. Örneğin "Arap

Edebiyatında Mizah Tarzları” başlığı altında yer verilen açıklamaların “İkinci Abbâsî Dönemi’nde Mizah Tarzları” başlığı altında yer verilen açıklamalarla benzer olduğu görülmektedir.

Kitabın asıl bölümünü oluşturan üçüncü bölümde ise İkinci Abbâsî Dönemi nesrinde mizah ve mizah içerikli eserler, mizahı etkileyen faktörler, mizah tarzları ve mizahın yaşandığı ortamlar ele alınmıştır. İkinci Abbâsî Dönemi’nde çok değerli mizahî eserlerin telif edildiği, söz konusu eserlerin, bir taraftan aynı dönem içinde yaşanan mizahı, diğer taraftan da Cahiliye, Hz. Peygamber, Emevî ve Birinci Abbâsî Dönemi mizahını kayıt altına alarak önemli bir görevi yerine getirdiği dile getirilmiştir. Yazar, mizahî ürünlerin, müstakil mizah eserleri yanında Risâle, Emâlî, Mecâlis ve ansiklopedi tarzındaki edebî eserler vasıtasıyla aktarıldığını ifade etmiş (s. 113) ve söz konusu eserleri kronolojik bir sıraya göre ele almıştır. Yazar, Arap edebiyatının en önde gelen edebiyatçılarından biri olan Câhız’ın İkinci Abbâsî Dönemi’nin Mutezile ve Arap edebî devriminin kalemi olduğu kanaatindedir (s. 114). Bu bölümün neredeyse üçte birini Câhız’a ayıran yazar, Câhız’ın günümüze ulaşan kitaplarını değerlendirip mizah anlayışını ortaya koymaya çalışmıştır. Câhız’ın mizah türlerinden en çok alayı kullandığını söyleyen yazar (s. 129) onun toplum kesimlerini, psikolojilerini ve kişileri mükemmel bir şekilde tasvir edip alaya aldığını, sonuçta Câhız ile birlikte mizah ve eserlerinde kullandığı alayın edebî bir sanat halini aldığını söylemiştir. Yazar, Câhız’ın mizahî anlamda, insanların karakterleri ve ahlakı, hayvanlar, cimriler ve yemek konularında sonraki edebiyatçılar üzerinde çok büyük etki bıraktığını söylemiş, onun müstehcenlik ile ilgili fıkralar noktasında da söz konusu edebiyatçıları etkilediğini ifade etmiştir (s. 164).

Yazar, bu bölümde Câhız dışında, Muberrred (ö. 275/888), İbn Kuteybe (ö. 276/889), Sa’leb (ö. 291/904), Yemût b. el-Muzerra (ö. 304/916), İbrahim b. Muammed el-Beyhakî (ö. 320/932), İbn Ebi’l-Avn (ö. 322/934), İbn Abdirabbih (ö. 328/940) ve Ahmed b. Mervân ed-Dineverî (ö. 333/944) gibi edebiyatçıların Edeb, Emâlî ve Mecâlis türü eserlerinin mizaha dair bölümlerini incelemiş ve söz konusu yazarların mizah anlayışlarını, bundan hareketle de kısmen toplumun mizah anlayışını açıklamaya çalışmıştır. Yazar, adı geçen edebiyatçıların genel anlamda Câhız’dan etkilendiklerini, mizaha dair naklettikleri rivayetlerin önemli bir kısmını da yine Câhız’ın eserlerinden aktardıklarını ifade etmiştir. Adı geçen edebiyatçılara ait eserlerde daha çok Emevî ve Birinci Abbâsî Dönemi ile ilgili mizaha yer verildiğini (s. 180), eserlerden bazılarının kendinden önceki dönemlerdeki mizaha yer verdiği gibi, İkinci Abbâsî Dönemi nüktedanlarından Câhız ve Ebü’l-Aynâ’nın fıkralarını anlatması sebebiyle bu dönemin mizahının tanıtımında önemli bir görevi yerine getirdiğini söylemiştir (s.187).

Yazar, bu dönemin mizahına genel anlamda cimriler, bedeviler, asalaklar, korkaklar, ahmaklar, açgözlüler, dilenciler ve ukelau’l-mecanin (kendisini deliliğe vuran akıllılar) gibi tiplerin konu olduklarını ifade etmiştir. Ayrıca dil hataları, dil sürçmeleri (s. 190), ırk ayırımı ve buna dayalı çekişmeler (şuûbiyye), beğenilmeyen künye ve lakaplar (s. 179-181), bir kısım insanların dinî anlayışları, içki meclislerinde sarhoşların garip durumları (s. 185), fiziksel özürlü insanların alaya alınması ve onların verdikleri cevapların da (s. 183) mizaha konu olduğunu söylemiştir. Yazar, dönemin mizahında, Emevî döneminden el-Cemmâz ve Kadı İyâs gibi nüktedanlarla ilgili fıkralar (s. 184), muhanneslerle ilgili müstehcen fıkralar (s. 186) ve hayvanlarla ilgili fıkraların da (s. 187) yaygın olduğunu söylemiştir. Yazar, İkinci Abbâsî Dönemi’ndeki mizah tarzlarının genel anlamda Arap edebiyatındaki yaygın mizah tarzlarıyla aynı olduğunu (s. 218) ifade etmiş ve söz konusu mizah tarzlarını şu şekilde açıklamıştır: Alay, şakalaşmak, hiciv, taklit, ahmakça tavrı sergileme, hazırcevaplık ve zor durumdan ustaca

kurtulmak, aynıyla cevap vermek, asalaklık, edebî sanat ve kelimeleri kullanmak, akıl ve mantık dışı abartı.

Yazar, İkinci Abbâsî Dönemi'nde mizahı etkileyen faktörler bağlamında siyasetçilerin tutumu, stresin doğurduğu gerginlik, etnik yapı ve ırk ayırımı, konfor, lüks ve eğlence, din, mezhep farklılığı, sosyal yapıda istikrarın bozulması ve *mucûn* gibi hususların sayılabileceğini söylemiştir (s. 195). Yazar bu bağlamda, halifelerin bir taraftan eğlenceye düşkünlükleri, siyasî kaos sebebiyle rahatlamak istemeleri ve yazılan eserleri ödüllendirmelerinin önemli bir etken olarak görülebileceğini söyler (s. 196). Yine başta Mütevekkil olmak üzere, mizaçları mizaha meyyal olan bazı halifelerin verdikleri komik cezaların ve saraya aldıkları komedyenlere taklit yapturmalarının da mizahın gelişimini etkilediğini ifade etmiştir (s. 197). İkinci Abbâsî Dönemi'nde devletin ve iktidar sahiplerinin gücünü yitirmeye başlaması ile birlikte sosyal yapıda istikrarın bozulduğunu, toplumsal çatışma ve isyanların ortaya çıktığını ifade eden yazar, bunun sonucunda geçim derdine düşen halkın ya tasavvufa ya da mizaha yöneldiğini ve böylece sıkıntılardan kurtulmaya çalıştığını söylemektedir (s. 202). Yazar, Araplar üzerinde her alanda nüfuz sahibi olan İranlıların, eski krallarının eğlence hayatlarını Emevî ve Abbâsî saraylarına taşıdıklarını, Nevruz, Mihrican ve Köseleler bayramında insanları güldürüp eğlencede güldürünün nasıl yapıldığını öğrettiklerini söylemiştir (s. 203). Ancak Emevîlerin uygulamaları sebebiyle bu durumun belli bir süre sonra rekabete dönüştüğünü, Fars asıllı edebiyatçılar arasında *şuûbiyye* düşüncesinin geliştiğini, dolayısıyla da her etnik grubun ait olduğu milliyetin ve medeniyetin üstünlüğü ile övünmeye çalıştığını ve böylece hiciv savaşının başladığını ifade etmiştir (s. 203-204). Yazar, Câhız'ın bu çekişmede Arapların tarafını tuttuğunu ve İranlıları alaya aldığını söylemiştir (s. 149). Dinî faktör bağlamında ise Kur'an'ı iyi bilip bilmeme, ibadetlerde yapılan yanlışlar, yersiz yapılan dualar, insanların dini yanlış algılama ve uygulamalarının mizaha sebep olduğunu ifade eden yazar, Câhız'dan nakille söz konusu dönemde dini gruplardan en çok Yahudilerin hor görüldüğünü ve alay konusu yapıldığını söylemiştir. Mezhep farklılıkları hususunda ise en çok Şîî-Sünnî çekişmesinin mizaha yansıdığını ifade etmiştir (s. 211). Yazar, Müslümanların her zaman İslâm'ın mizah konusunda çizdiği meşru sınırlar içerisinde kalarak mizah yapmadıklarını (s. 214), Birinci Abbâsî Dönemi edebiyatında görülen *mucûnun*, İkinci Dönemde de artarak devam ettiğini ve bu dönemde telif edilen bir kısım mizah içerikli edebî eserlerde müstehcen fıkra ve hikâyelere yer verildiğini söylemiştir (s. 214-215).

İkinci Abbâsî Dönemi'nde mizahın toplumun her kesiminde yaşandığını ifade eden yazar, özellikle halifeler, edebiyatçılar, ahmaklar, bedevîler ve asalaklar gibi toplum kesimlerini genişçe ele almış ve birçok mizah örneklerine yer vermiştir. Bu dönemde birçok mizah ustasının saray, eğlence meclisi ve sokaklarda gösteriler yaparak; fıkra ve hikâyeler anlatarak insanları güldürdüklerini dile getiren yazar (s. 242), söz konusu dönemde, İbnü'l-Meğâzilî gibi mizah ustaları, Ebü'l-İber ve Ebu'l-'Aynâ gibi edebiyatçı nedimler, Abdullah b. Sevvâr gibi kadılar, İbnü'l-Cessâs gibi kendilerini ahmaklığa verenler, İbnü'd-Derrâc ve Bunân gibi asalakların ön plana çıktığını söylemiştir. (s. 284-285). Arap edebiyatında kadınların eskiden beri mizah konusu yapıldığını ancak günümüzde olduğu gibi kadınlar arasından meşhur mizahçıların çıkmadığını söyleyen yazara göre bunun sebebi, kültürel olarak kadınların toplum içerisine aktif olarak çıkmamalarıdır (s. 270). Yazara göre İkinci Abbâsî Dönemi'nde bazı insanlar, içerisinde buldukları zor durumdan kurtulmak için mizaha başvururken, diğer bir kesim ise mizahı geçinmek için meslek olarak icra etmişlerdir (s. 282).

İkinci Abbâsî Dönemi mizahının diğer milletler üzerindeki etkisi bağlamında ise Eş‘ab, Ebû'l-‘Aynâ ve İbn Seyyâbe gibi ünlü Arap mizah ustalarının fıkralarının Nasrettin Hoca'ya nispet edildiğine işaret ederek söz konusu dönemin Türk mizahı üzerinde ne derece etkili olduğuna dikkat çekmiştir (s. 285). Yazar, İkinci Abbâsî Dönemi'nde, *üstünlük, uyumsuzluk, rahatlama, hareket, karakter, durum ve söz komiği* kuramlarına benzer şekilde mizahın yapıldığını söylemiş (s. 282), yeri geldiğinde zaman zaman aktardığı fıkraların hangi kurama örnek teşkil ettiğini de belirtmiştir. Örneğin yakın dostları ile bir av partisine çıkan Halife Mehdi ile Ebû Dulâme arasında geçen bir fıkra şu şekilde incelenmiştir: “Halife avlanırken önüne çıkan geyiği vurur. Vezir Ali b. Süleyman da bir ok atar. Ancak ok av köpeklerinden birine isabet eder. Mehdi buna güler ve Ebû Dulâme'ye bunun hakkında bir şiir söylemesini emreder. O da şu şiiri söyler:

Mehdi geyiğe bir ok attı, geyiğin tam kalbine saplandı

Ali b. Süleyman da bir ok attı, o da bir köpeğe isabet etti

Her ikisinin de azığı kendisine afiyet olsun!

Bunun üzerine halife o kadar güler ki, atın eyerinden aşağı düşer ve peşine de Ebû Dulâme'nin ödüllendirilmesini emreder. Bundan sonra Ali b. Süleyman'a köpek avlayan lakabı verilir. Bu olayda Ali b. Süleyman'ın küçük düşürülmesi, mizahın üstünlük kuramına benzemektedir.” (s. 87-81).

Bu şekilde özetlediğimiz üçüncü bölümün genel bir değerlendirmesini yapacak olursak, dönemle ilgili çok sayıda kaynağa ulaşıldığını ve bol miktarda değerli mizahî verilerin aktarıldığını söyleyebiliriz. Ancak sunum şekli itibariyle dönemin mizah anlayışını tam olarak yansıttığını söyleyemeyiz. Öncelikle bu bölümde, tasnif ve başlıklandırma sisteminden kaynaklanan bir dağınıklığın olduğu dikkat çekmektedir. Yazar çalışmanın asıl konusunu oluşturan bu bölümü sırasıyla, *dönemle ilgili çalışmalar, mizahı etkileyen faktörler, mizah tarzları ve mizahın yaşandığı toplumsal kesimler* şeklinde dört ana başlığa ayırmıştır. Bu başlıklar bile çalışmanın teorik ve betimsel bir çalışma olduğu izlenimini vermek için yeterlidir. Oysa dönemin mizah anlayışını ortaya koymak amacıyla yazılan bu eserde incelenen fıkra vb. mizahî verilerin inceden inceye tahlil edilmesi, bu tahlillerden hareketle de toplumun mizah anlayışının ortaya konulması gerekirdi. Zira mizah, kendisini meydana getiren, benimseyen ve devamlı aktaran toplumun sosyal normları, yaptırımları, düşünceleri, mücadele ettiği zorlukları ve onlara sunulan çözümleri, her türlü istekleri yansıtır. Mizahın, bu nedenle konu yelpazesi oldukça geniştir, hayatın her alanını içine alır. Bu durum araştırmaların hem lehine, hem de aleyhine olabilmektedir. Bir dönemin mizahının tamamını özetleyici ve kapsayıcı bir şekilde incelemek oldukça zordur. Fakat iyi bir tasnif ve ince bir tahlil ile bunu gerçekleştirmek mümkündür. Kanaatimizce eserde aktarılan fıkra vb. mizahî ürünler dikkate alınarak *davranış kusurları, din ve dinî konular, fakirlik ve sefalet, zenginlik, toplumsal güç ve iktidar, milliyet ve ırk, toplum kesimleri arasındaki ilişkiler* şeklinde konu üzerinden bir tasnif yapılmış olsaydı hem tekrara düşülmeyecek, hem de dönemin mizah anlayışı daha iyi yansıtılmış olacaktı.

Sonuç olarak büyük bir çaba ve emeğin ürünü olan bu değerli eserin Arap mizahına dair Türkiye'de yapılmış ilk çalışmalardan olduğu söylenebilir. Akademik bir çalışma olmasına rağmen keyifle okunabilecek bir eserdir. Akıcı dil ve üslubuyla adeta mizahın ruhunu ve yazarın buna karşı duyduğu heyecanı yansıtmaktadır. Daha çok betimsel bir çalışma olması hasebiyle dönemin mizah anlayışını tam olarak yansıtmasa da sonraki çalışmalar için iyi bir zemin hazırladığı, yeni ufuklar açtığı ve çok kıymetli veriler sunduğu söylenebilir.